

KATSAUKSIA JA KESKUSTELUA

Pojat leikkivät tosi aseilla*

PERTTI HAAPARANTA

1. Johdanto

On väitetty, että markkinataloudessa ei voida syrjiä ketään. Jos jokin yritys syrjisi työnhakijoita esimerkiksi rodun tai sukupuolen perusteella, se valitsisi henkilökuntansa rajallimmasta joukosta kuin kilpailevat, ei-syrjivät yritykset. Mikäli tuottavuus ei kuitenkaan riipu rodusta tai sukupuolesta, ilman rajoituksia toimivat yritykset tulisivat kannattavamiksi kuin syrjivät yritykset, jotka joutuisivat poistumaan markkinoilta. Se, mikä näyttää syrjinnältä, ei siis voi olla syrjintää. Palkkaerot esimerkiksi heijastaisivat näin ollen todellisia tuottavuuseroja.

Näin etenee yleisin (ja paras) talusteoreettinen päättelyketju, joka todistaa syrjinnän mahdottomaksi (tai vain väliaikaiseksi). *Syrjijä* joutuu siis maksamaan syrjinnästä (*Becker* 1971 s. 14). Jotakin tällaista täytyy ajatella myös niiden, jotka pitävät ns. kikkelikortista noussutta kohua aiheettomana. Tähän ryhmään kuuluvat sekä ne, jotka pitävät miehiä ja naisia eritasoisina työntekijöinä, että ne, jotka eivät näe mitään sukupuolten välisiä eroja eivätkä myöskään mitään syrjintää tapahtuvaksi. Seuraavassa yritän perustella väitettä, että muihin kuin tuottavuuseroihin perustuva eri ryhmien eriarvoinen kohtelu, erityisesti syrjintä sukupuolen perusteella, on täysin mahdollista myös markkinataloudessa.

2. Syrjivät klubit

Kaushik Basu luonnosteli viime vuonna ilmestyneessä artikkelissaan (*Basu* 1989) perusteet ns. syrjivien klubien teorialle. Siinä kuvitellaan, että taloudessa on kaksi ihmisryhmää. Toinen on sellainen, joka saa iloa keskinäisestä yhteydenpidostaan, ja toinen sellainen, joka saisi iloa, jos vain saisi olla ensimmäisen ryhmän jäsenen seurassa. Tämän lisäksi kaikki ihmiset saavat hyötyä normaalista kulutuksesta. Ryhmien tulotasojen ei tarvitse erota toisistaan.

Basu kysyy nyt, onko mahdollista, että ensimmäinen ryhmä perustaa klubin, joka a) maksimoi klubin jäsenmaksutuottoja, b) hyväksyy jäsenikseen vain ensimmäisen ryhmän jäsenet asettamalla jäsenmaksun niin alhaiseksi, että kaikki ryhmän jäsenet pääsevät mukaan, ja c) ulkopuolelle jää toisen ryhmän jäseniä, jotka olisivat valmiit maksamaan jäsenmaksun (ja enemmänkin), mutta heitä ei hyväksytä. Basu osoittaa, että tämä on mahdollista, eli klubi on syrjivä klubi. Hintamekanismi ei tässä tilanteessa toimi, sillä markkinoilla on liikakysyntää (jäsenyydestä) mutta hinta (jäsenmaksu) ei muutu. Basu osoittaa myös, että syrjivä klubi on hyvin stabiili, eli mikään muu koalitio, johon klubin jäsenillä olisi mahdollisuus liittyä, ei tuota suurempaa hyvinvointia kuin klubi tuottaa. Syrjivän klubin jäsenmaksu voi hyvin olla nolla, kuten josakin mielessä »puhtaasti syrjivässä» klubissa kuuluukin olla. Tarkastellaan mallia lähemmin seuraavan esimerkin avulla.

* Kiitän *Pentti Forsmania*, *Leila Haaparantaa*, *Tarja Heinosta*, *Reija Liljaa* ja *Paavo Peisaa* kommenteista. Jäljelle jääneet omituisuudet ovat omalla kontollani.

Ceausescujen perhe Romaniassa oli syrjivä klubi¹. Klubin jäsenmaksu oli nolla: klubiin synnyttiin. Klubi tuotti jäsenilleen selvästi suuremman hyvinvoinnin kuin he olisivat ilman sitä saavuttaneet riippumatta siitä tai itse asiassa sen vuoksi, että klubin ulkopuolelle jääneet näkivät nälkää. Jos *Ceausescut* olisivat päästäneet klubiin muita jäseniä, heidän oma hyvinvointinsa olisi laskenut, koska muiden jäsenyys olisi tuhonnut heidän etuoikeutensa. He eivät myöskään voineet neuvotella klubin ulkopuolisten kanssa sellaisesta järjestelystä, joka olisi taannut *Ceausescuille* osan siitä talouden ylijäämästä, joka olisi syntynyt, jos klubi olisi lopetettu. Näin siitä huolimatta, että järjestely olisi hyödyttänyt kaikkia, myös *Ceausescuja*. Jos *Ceausescut* olisivat lopettaneet syrjinnän tätä kautta, ulkopuolisilla ei olisi ollut mitään syytä pitää omaa osaansa so-

¹ *Ceausescujen* Romania oli hyvä osoitus myös siitä, mihin täydellinen yksityisomistus, jota omistuksen täydellinen keskittyminen yhdelle taloudenpitäjälle puhtaimmillaan edustaa, voi johtaa. Jostakin syystä Romaniaa pidetään esimerkkinä suunnittelutalouden epäonnistumisesta.

pimuksesta. Koska *Ceausescut* tiesivät tämän, he eivät luopuneet klubistaan vapaaehtoisesti, vaan ainoaksi mahdollisuudeksi murtaa klubi jäi vallankumous.

3. *Miesten klubi*

Miehillä on oma klubinsa, johon kuulutaan syntymän perusteella. Näin klubilla ei ole jäsenmaksua. Klubi tuottaa miehille taloudellista hyötyä kuten *Ceausescujen* klubi *Ceausescuille*, vaikka koko talouden tuottama kaku ei olekaan suurin mahdollinen. Esimerkkinä miesten klubin tuottamista hyödyistä on oheinen palkkataulukko (*Valtion työmarkkinalaitos* 1989, taulukko on otettu suoraan tästä julkaisusta), josta näkyvät julkisen sektorin palkat kussakin palkkaryhmässä iän ja sukupuolen mukaan ryhmitettyinä. Havaitaan, että kussakin palkkaryhmässä miesten keskipalkka on selvästi suurempi kuin naisten keskipalkka. Tämän artikkelin argumentin kannalta merkittävämpää kuitenkin on, että mies-

Taulukko 1. *Valtion virakasuiteisen ja työsopimussuhteisen kuukausipalkkaisen henkilöstön keskiansiot¹ iän, palvelussuhteen ja sukupuolen mukaan syyskuussa 1988.*

Ikä	Valtion palveluksessa olevat								
	Virakasuiteiset ²			Työsopimussuhteiset ³			Kaikki yhteensä		
	Miehet mk/kk	Naiset mk/kk	Kaikki mk/kk	Miehet mk/kk	Naiset mk/kk	Kaikki mk/kk	Miehet mk/kk	Naiset mk/kk	Kaikki mk/kk
65—	16 066	8 949	13 093	10 527	6 354	8 046	15 290	8 300	12 135
63—64	14 251	8 083	10 534	8 793	6 383	7 468	12 846	7 712	9 816
60—62	11 333	7 828	9 401	8 062	6 406	7 313	10 467	7 551	8 925
55—59	10 772	7 685	9 288	8 236	6 339	7 476	10 032	7 377	8 811
50—54	10 519	7 889	9 454	8 553	6 339	7 666	9 993	7 479	8 978
45—49	10 795	8 017	9 674	9 082	6 696	8 088	10 347	7 657	9 253
40—44	10 495	7 967	9 458	9 330	6 950	8 336	10 164	7 671	9 136
35—39	9 388	7 521	8 639	8 953	6 902	8 028	9 263	7 316	8 452
30—34	8 383	6 895	7 817	8 179	6 541	7 444	8 327	6 776	7 705
25—29	7 468	6 175	7 004	7 127	6 074	6 632	7 376	6 138	6 889
20—24	6 373	5 312	5 937	5 787	5 233	5 458	6 251	5 284	5 806
15—19	5 148	4 914	5 041	4 938	4 861	4 898	5 086	4 895	4 995
Yhteensä	9 422	7 354	8 580	8 425	6 483	7 562	9 150	7 089	8 289

¹ Kokonaisansio ilman lomarahaa kaikkine lisineen.

² Ei sisällä vapaassa sopimusoikeudessa olevia eikä osa-aikuisia eikä osalta kuukautta tai vähennettyä palkkaa saaneita.

³ Ei sisällä osa-aikaisia työsopimussuhteisiä eikä osalta kuukautta tai vähennettyä palkkaa saaneita.

ten palkat nousevat huomattavasti ennen eläkeikää jaksolla, jolta eläkkeet lasketaan.

Miesten klubin tuottamat edut ovat oleellisesti samat kuin minkä tahansa kartellin tuottamat edut. Miehet päättävät lähes kaikista tärkeistä asioista, joten heillä on selvästi riittävä markkinavoima, jolla naisten asema pidetään huonompana kuin se ilman syrjintää olisi.

Kuten aina kartellien tapauksessa, on kyttävä, miten kartelli pysyy pystyssä. Tuntuksihan selvältä, että mikäli kartelli kuitenkin lopulta murtuu, kartellin yksityisten jäsenten kannattaisi livetä siitä pois mahdollisimman aikaisessa vaiheessa. Toistettavien pelien teoria (ks. *Fudenberg* ja *Maskin* 1986) antaa yhden vastauksen. Olettaen, että kartellin jäsenet ovat riittävän »kaukonäköisiä», kartelli pysyy pystyssä sillä uhalla, että kartellin murtuessa sen jäsenet alkavat kilpailla keskenään. Tällöin kaikkien jäsenten, myös lipeäjän, hyvinvointi laskisi. Tämä argumentti edellyttää kuitenkin, että miehet elävät ikuisesti. Miesten elinikä on kuitenkin lyhyempi kuin naisten. Miten miehet siis pystyvät ylläpitämään kartellia sukupolvesta toiseen?

Kotlikoff, Persson ja *Svensson* (1988) ovat tutkineet, miten sosiaaliturvajärjestelmä on mahdollinen maailmassa, jossa ihmisikä on äärellinen. Edellyttään järjestelmä, että nykynuoret ovat valmiita tekemään huomattavia tulonsiirtoja nykyisille vanhoille ilman, että nuoret voivat tietää, ovatko tulevaisuuden nuoret valmiita auttamaan heitä. Kirjoittajat osoittavat, että sosiaaliturvajärjestelmä on hyvinkin pidettävissä yllä, koska se on eräänlainen »sijoituskohde», jonka nuoret aina ostavat vanhoilta.

Miesten klubia voidaan pitää yllä samanlaisella järjestelmällä, jossa bruttotulonsiirrot voivat kyllä kulkea osin kumpaankin suuntaan. Vanhat miehet ottavat nuoret miehet mukaan herrain klubiin erilaisin initiaatiioittein. Nämä vaihtelevat muodollisista riiteistä, kuten palvelusta sotavoimissa, epämuodollisiin, miehisten käytöstapojen opetukseen².

² Tätä tukee tietysti yhtä hyvin tytöille annettava naisellisten käytöstapojen opetus.

Vanhat tietenkin pitävät yllä tällaisia mekaniismeja. Myöhemmin yhteisöä tukevat erilaiset saunatilaisuudet ja muut samanlaiset epämuodolliset järjestelyt tai jopa aivan formaalit klubit (esimerkiksi vapaamuurareiksi ei hyväksytä naisia). Myös tilaisuuksien ajoittaminen epämukaviin aikoihin varmistaa sen, etteivät naiset, joille vastuu lastenhoidosta edelleen useimmiten lankeaa, voi osallistua niihin.

Nettotulonsiirrot kulkevat kuitenkin nuorilta vanhoille. Tämä tekee ymmärrettäväksi sen, että vanhat eivät pidä itsellään varoja, jotka menevät nuorten kouluttamiseen ja sitä kautta turhien ja taloudellisesti raskaiden organisaatioiden kuten sotavoimien ylläpitoon. Tulonsiirrot nuorilta vanhoille annetaan erilaisten senioriteettitujen muodossa, joista esimerkiksi käy yllä mainittu ennen eläkeikää tapahtuva miesten palkannousu. Vanhat miehet myös miehittävät kaikki tärkeimmät johtopaikat, eivätkä nuoret ole heitä kovin hanaakasti vaihtamassa. Miehet etenevät myös työelämässä nopeammin kuin naiset, mikä takaa senioriteettiedut. Lisäksi vanhoja miehiä varten voidaan perustaa erilaisia sinällään täysin turhia elimiä, kuten erilaisia hallintoneuvostoja ja valtuuskuntia³.

4. Mitä on tehtävä?

Erilaiset tavat pitää yllä miesten klubia ovat johtaneet siihen, että miehenä olemisesta on tullut »meriittihyödyke». Tällä tavoin miesten klubi on täsmälleen yllä kuvatun Basun erittelemän klubin kaltainen. Se tekee miesten klubin ylläpidon helpoksi, sillä näin päästään yli siitä tosiasiaista, että myös miesten kesken on eturistiriitoja.

Tämä tekee myös syrjinnän lopettamisen erityisen vaikeaksi. Basu (1989) osoittaa, että tilanteessa, jossa eri työntekijäryhmät ovat tosiasiaassa yhtä tehokkaita, mutta jossa työnan-

³ Tämä tarjoaa tietysti pohjaa myös kaikenlaisille populistisille liikkeille. »Rötösherrajahdit» jäävät kuitenkin lyhytikäisiksi, mikä osoittaa, että järjestelmä on hyvin vakaa. On kuitenkin hyvä muistaa, että on olemassa muutakin syrjintää kuin sukupuolinen syrjintä.

tajat pitävät niitä erilaisina (eli johonkin ryhmään kuulumista pidetään meriittinä) ja maksavat niille eri palkkaa, samapalkkaisuusvaatimus johtaa heikompiosaisten aseman heikkenemiseen. Samapalkkaisuus ei poista syrjintää miesten päästä, vaan syrjinnän muoto muuttuu: naiset joutuvat herkemmin työttömiksi, osa-aikatyöhön jne. Voi olla jopa niin, että samapalkkaisuus ainakin periaatteessa edistäisi ammattien jakautumista huonosti palkattuihin naisten ammatteihin ja hyvin palkattuihin miesten ammatteihin. Tämä on hyvä esimerkki *second best* -maailmasta: ellei syrjinnän syytä voida poistaa, voi sinällään oikealta näyttävä politiikka johtaa ojasta allikkoon. Samoin esimerkiksi vanhempainloma saattaa heikentää naisten asemaa työelämässä, ellei isyyslomasta tehdä pakollista. Ongelmana on siis, miten saada syrjintä pois päätävissä asemassa olevien miesten (ja miksei naistenkin) päistä.

Miesten klubin lopettamisessa on sama ongelma kuin Ceausescujen klubin lopettamisessa. Periaatteessa voitaisiin neuvotella siitä, mikä osuus siitä yhteisen kakun kasvusta, jonka syrjinnän lopettaminen mahdollistaa, annettaisiin miehille. Mutta syrjinnän loputtua naiset eivät tietenkään noudattaisi sopimusta ja miksi he niin tekisivät? En usko päädyttävän lynkkauksiin, mutta on selvää, että miesten taloudellinen potti pienenee, kun syrjintä lopetetaan.

Romanian tapaan ainoa mahdollisuus lie-
nee vallankumous. En itse olisi valmis sulke-
maan pois sellaista vallankumousta, jossa nai-
sille annettaisiin lain perusteella puolet sekä
poliittisista että taloudellisista johtopaikoista.
Jos hintamekanismi ei toimi, voi kiintiöme-
kanismi toimia hyvinkin. Jos paikat olisivat
avoimia kaikille naisille, paikoille tulisi kes-
kimäärin pätevämpiä henkilöitä, kuin niillä
nykyisin on. Vaikutus tehostuisi, mikäli orga-
nisaatiot valikoisivat näiltä paikoilta ulosjou-
tuvat miehet rationaalisesti.

Kirjallisuus

- Basu, K. (1989): A Theory of Association: Social Status, Prices and Markets, Oxford Economic Papers, vol. 41.*
- Becker, G. (1971): The Economics of Discrimination, Chicago, The University of Chicago Press.*
- Fudenberg, D. and E. Maskin (1986): The Folk Theorem in Repeated Games with Discounting and with Incomplete Information, Econometrica, vol. 54, no. 3.*
- Kotlikoff, L., T. Persson and L. Svensson (1988): Social Contracts as Assets: A Possible Solution to the Time-Consistency Problem, American Economic Review, vol. 78, no. 4.*
- Tietoja valtion henkilöstöstä 1973—1988, Valtion työmarkkinalaitos, 1989.*